

УДК 376–056.264–053.4:81'233:73/76

DOI 10.32626/2413-2578.2019-14.137-147

І. В. Кравченко

Email: iruna.kravchenko@ukr.net

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЗОБРАЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відомості автора: Кравченко Ірина Вікторівна, викладач кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна. У колі наукових інтересів: проблема впливу ігрової, зображувальної діяльності на розвиток мовлення дітей з порушеннями мовлення. Email: iruna.kravchenko@ukr.net

Author information: Information about the author: Iryna Kravchenko, lecturer at Logopedical department Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine. In the circle of scientific interests: the problem of the influence of gaming, figurative activity on the development of speech for children with speech disorders. Email: iruna.kravchenko@ukr.net

Кравченко І.В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. У статті розглядається можливість використання зображувальної діяльності у процесі розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Однією з умов нормального розвитку дитини та її успішного подальшого навчання в школі є правильне формування мовлення в дошкільному віці. Гарним помічником у цьому є зображувальна діяльність. У ході викладу матеріалів статті доведено, що через відсутність вербального спілкування діти з порушеннями мовлення відстають у розвитку від своїх однолітків, що чинить негативний вплив на розвиток особистості дитини. Автором зазначено, що дії дітей, супроводжувані мовленням, у процесі образотворчої діяльності стають більш досконаліми, цілеспрямованими, регульованими, ритмічними. Коментуючи дії дитини на корекційному занятті, логопед розповідає про вже виконані, про виконувані та про майбутні дії. Поступово функції коментування дій передаються самій дитині. Прийом коментованого малювання дозволяє логопеду домагатися позитивних результатів у роботі з дітьми, які мають порушення мовлення. Проблема розвитку художньо-творчих здібностей дітей вирішується в процесі доповнення традиційних прийомів навчання малювання нетрадиційними техніками. Отже, зображувальна діяльність є ефективним засобом розвитку мовлення дитини дошкільного віку.

Ключові слова: розвиток мовлення, діти дошкільного віку, зображувальна діяльність, коментування, нетрадиційні засоби зображувальної діяльності.

Кравченко И.В. Развитие речи детей дошкольного возраста средствами изобразительной деятельности. В статье рассматривается возможность использования изобразительной деятельности в процессе развития речи детей дошкольного возраста. Одним из условий нормального развития ребенка и его успешного дальнейшего обучения в школе является правильное формирование речи в дошкольном возрасте. Хорошим помощником в этом является изобразительная деятельность. В ходе изложения материалов статьи доказано, что из-за отсутствия вербального общения дети с нарушениями речи отстают в развитии от своих сверстников, что оказывает отрицательное влияние на развитие личности ребенка. Автором отмечено, что действия детей, сопровождаемые речью, в процессе изобразительной деятельности становятся более совершенными, целеустремленными, регулируемы, ритмичными. Комментируя действия ребенка на коррекционном занятии, логопед рассказывает об уже выполненных, о выполняемых и о будущих действиях. Постепенно функции комментирования действий передаются самому ребенку. Прием комментируемого рисования позволяет логопеду добиваться положительных результатов в работе с детьми, имеющими нарушения речи. Проблема развития художественно-творческих способностей детей решается в процессе дополнения традиционных приемов обучения рисованию нетрадиционными техниками. Итак, изобразительная деятельность является эффективным средством развития речи ребенка дошкольного возраста.

Ключевые слова: развитие речи, дети дошкольного возраста, изобразительная деятельность, комментирование, нетрадиционные средства изобразительной деятельности.

Kravchenko I. Development of speech of children of preschool age by means of figurative activity. The article considers the possibility of using figurative activity in the development of speech of children of preschool age. One of the conditions for normal child development and its successful further education at school is the proper formation of speech in the preschool age. A good assistant in this is figurative activity. Violations of speech in children are diverse in their manifestations. Some disadvantages relate only to pronunciation, others affect processes of phonemesis and are expressed not only in pronunciation violations, but also in the imperfection of sound analysis. There are violations that encompass both phonetic and phonemic, as well as lexico-grammatical systems, which is expressed in the general underdevelopment of speech.

During the presentation of the materials of the article it is proved that due to the lack of verbal communication, children with speech impairment lag

behind in development from their peers, which has a negative impact on the development of the child's personality. The author proved that the activities of children accompanied by speech, in the process of visual activity become more perfect, purposeful, regulated, rhythmic. Commenting on the actions of the child on the correctional lesson, the speech therapist tells about the performed, performed and about future actions. Gradually, the functions of commenting actions transmitted to the child. Adoption of the commented drawing allows the speech therapist to achieve positive results in working with children who have speech impairment. The inclusion of these techniques in correctional classes allows you to reflect the inner world of a preschooler: a mood, an experience, a fantasy that the child does not always express.

The urgency of the question of the use of figurative activity in logopedic work is also that the problem of the development of artistic and creative abilities of children is solved in the process of supplementing traditional methods of teaching painting with non-traditional techniques. Working in this direction, we became convinced that drawing with unusual materials, original techniques allows children to feel unforgettable positive emotions and develop creative abilities. Consequently, figurative activity is an effective means of developing the speech of a child of preschool age.

Key words: development of speech, children of preschool age, figurative activity, commentary, non-traditional means of figurative activity.

Постановка проблеми. Проблема корекції мовленнєвих порушень стала особливо актуальною в останні роки. Збільшення кількості дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку та важкість корекційної роботи з ними вимагає пошуку нових ефективних способів вирішення цієї проблеми. Педагоги-дефектологи і логопеди все більше орієнтуються на використання корекційних можливостей мистецтва в процесі навчання та виховання дітей із порушеннями мовлення. Зображувальна діяльність є одним із засобів корекційно-педагогічного впливу на дітей із проблемами мовленнєвого розвитку. Завдяки використанню зазначеного засобу в процесі корекційної роботи складаються відкриті, довірливі, відносини дитини з колективом і педагогом. Зображувальна діяльність позитивно впливає на розвиток загальної та дрібної моторики, міжпівкульних зв'язків, фонематичних процесів і мовленнєвої функції, а також емоційно-вольової сфери дошкільника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні накопичено досвід численних наукових досліджень в галузі вивчення творчих здібностей дітей, зокрема художніх (Т. С. Комарова, Д. Майєрс, А. Маслоу, К. Роджерс, та ін.) [9; 13; 15; 18]. Різноманіття і варіативність програм із образотворчої діяльності дошкільників (Л. В. Артемова, О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик та ін.) показують суттєві досягнення в розробці змісту процесу розвитку художньо-творчих здібностей дітей. Проте, питання про розвиток

мовлення на базі художньо-творчих здібностей залишається досить актуальним [1; 2; 4].

За результатами вивчення дітей із мовленнєвими порушеннями дослідники (Н. С. Жукова, Р. І. Лалаєва, Р. Є. Левіна, І. В. Мартиненко, Є. Ф. Соботович, Т. Б. Філічева, М. К. Шеремет та ін.) відзначають у них наявність різних відхилень психофізичного розвитку [8; 11; 12; 14; 19; 21; 22]. Наявні в літературі дані свідчать про те, що неповноцінна мовленнєва діяльність накладає відбиток на формування сенсорної, інтелектуальної й афективно-вольової сфери, особистості в цілому, виявляється своєрідністю самооцінки та самосвідомості.

Останнім часом арт-терапія все більше інтегрується в систему корекційно-розвивального процесу, де використовується як самостійно, так і комплексно в поєднанні з соціально-педагогічними та реабілітаційними впливами. Вагомого значення у процесі розвитку мовлення дошкільників набуває зображувальна діяльність. Розвиток мовлення означеної категорії дітей засобами зображувальної діяльності є не лише доцільним, а й необхідним в умовах корекційно-логопедичного процесу.

Мета статті – на основі аналізу психолого-педагогічних наукових літературних джерел та власного досвіду висвітлити актуальні питання використання зображувальної діяльності у процесі розвитку мовлення дітей дошкільного віку із мовленнєвими порушеннями в умовах Науково-практичного центру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з умов нормального розвитку дитини та її успішного подальшого навчання в школі є правильне формування мовлення в дошкільному віці: необхідно навчити дитину правильно розмовляти, будувати фрази, вміти використовувати в мовленні різні доцільні за змістом слова. Гарним помічником у цьому є зображувальна діяльність, зокрема малювання.

Малювання дозволяє виявити цікавість до логопедичних занять, збагачувати словник, автоматизувати поставлені звуки, відпрацьовувати лексико-граматичні категорії, зв'язне мовлення. Все це буде сприяти успішній корекції мовлення дітей [5, с. 45].

Порушення мовлення у дітей різноманітні за своїми проявами. Одні недоліки стосуються тільки вимови, інші зачіпають процеси фонемоутворення і виражаються не тільки в порушеннях вимови, а й в недосконалому звукового аналізу. Існують порушення, що охоплюють як фонетико-фонематичну, так і лексико-граматичну системи, що виражається в загальному недорозвиненні мовлення. Діти із ЗНМ є основним контингентом логопедичних груп дошкільних освітніх установ, складають складну, різноманітну групу за тяжкістю прояву порушення і за природою її виникнення. Недорозвинення мовлення

обмежує вербальне спілкування, може мати негативний вплив на формування особистості дитини [3, с. 34].

Мовленнєві порушення можуть відноситись до різних компонентів мовлення. Через відсутність вербального спілкування діти із порушеннями мовлення відстають у розвитку від своїх однолітків, що чинить негативний вплив на розвиток особистості дитини.

Відомо, що малювання – один із головних засобів пізнання і відображення навколишнього світу. Малюнок для дитини – не тільки зображення предмета, а й своєрідний заміник мовлення [7, с. 88].

Будь-яке порушення мовлення впливає на психічний і емоційно-вольовий розвиток дитини; а результати продуктивної діяльності є наочною опорою для мовленнєвих вправ. Заняття малюванням стимулюють розвиток комунікативної функції мови [7, с. 89].

Слід зазначити, що дії дітей, супроводжувані мовленням, у процесі образотворчої діяльності стають більш досконалішими, цілеспрямованими, регульованими, ритмічними. Малюнки розповідають про життя дитини, є чарівним відображенням і втіленням навколишньої реальності на аркуші паперу.

При кафедрі логопедії СумДПУ імені А. С. Макаренка вже кілька років функціонує Науково-практичний центр, метою якого є надання допомоги дітям із різними мовленнєвими порушеннями. У ході роботи з дітьми проводиться низка заходів. Одним із напрямів роботи з подолання порушень мовлення (особливо тяжких) є проведення занять із зображувальної діяльності.

З особистого досвіду можна констатувати ефективність прийомів коментованого малювання, що дозволяють «оживити» намальовану ситуацію. Здатність дітей до створення зображень відбувається на тлі коментуючого мовлення дорослого за методикою Н. В. Микляєвої [17]. Вербалізуючи дії дитини на корекційному занятті, ми розповідаємо про вже виконані, про виконувані та про майбутні дії.

Коментування дитиною власної діяльності вважається необхідною умовою осмислення поставленої перед нею мети, її конкретизації, планування шляхів і засобів реалізації, оцінки адекватності засобів і досягнення, а також уявлення закінченого продукту, тобто опосередкованого мовлення [17, с. 67].

Прийом коментованого малювання дозволяє логопеду домагатися позитивних результатів у роботі з дітьми, які мають порушення мовлення. Логопед створює зображення, наприклад, розмовляючи з «улюбленим олівцем» про те, як і що він хоче намалювати. Потім каже, що можна «включити» «цікавий олівець» і поговорити з ним з приводу малюнків. Такий прийом дозволяє ефективно розвивати діалогічну функцію мовлення, що є надзвичайно важливим у роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення.

«Створення уявної ситуації» і «входження в малюнок» допомагає дитині зробити крок і «увійти в малюнок», описуючи, що в цей час «там» відбувається. У дітей розвивається просторове мислення, формується вміння описувати в мовленні ситуацію, пов'язуючи її зі змістом малюнка. На підгрупових заняттях цікаво проходить прийом коментованого малювання в парі з однолітком.

Крім того, включення прийомів коментованого малювання на корекційних заняттях дозволяє відобразити внутрішній світ дошкільника: настрій, переживання, фантазії, які дитина не завжди висловлює, або, в силу свого порушення, не може висловити вербально.

На нашу думку, використання прийому коментованого малювання на будь-якому корекційно-логопедичному етапі роботи з дітьми є актуальним та дає можливість дітям із порушеннями мовлення розвивати словник, лексико-граматичну складову, зв'язне мовлення, а також сприяє забезпеченню позитивної емоційної атмосфери на занятті.

Актуальність питання використання зображувальної діяльності в логопедичній роботі полягає ще й у тому, що проблема розвитку художньо-творчих здібностей дітей вирішується в процесі доповнення традиційних прийомів навчання малювання нетрадиційними техніками. Нетрадиційні техніки малювання раніше використовувалися розрізнено, як окремі елементи занять з образотворчої діяльності [10, с. 143]. Працюючи в цьому напрямку, ми переконалися, що малювання незвичайними матеріалами, оригінальними техніками дозволяє дітям відчувати незабутні позитивні емоції та розвивати творчі здібності.

Наявне розмаїття нетрадиційних технік ефективно розвиває творчий потенціал дошкільників. Педагогу таке різноманіття нетрадиційних технік малювання дозволяє створити нові завдання і стимулювати творчу активність у дітей. При використанні нетрадиційних технік у дошкільника відкривається можливість експериментувати. Ефективність нетрадиційних технік у розвитку дітей визначається й внутрішньою потребою в бажанні творити, а також збагачується і активізується словниковий запас дошкільників [10, с. 145].

Діти, як відомо, намагаються копіювати запропонований їм зразок, але використання нетрадиційних технік малювання допомагає уникнути цього. Педагог під час занять з образотворчої діяльності лише демонструє спосіб використання нетрадиційного матеріалу або інструменту, що підштовхує дітей до прояву самостійності, індивідуальності, уяві і розвитку творчості.

Під час роботи з нетрадиційними техніками малювання ефективно стимулюється мотивація дітей, радісний настрій і відсутність стомлюваності. І. Ю. Левченко, Л. М. Комісарова, Т. О. Добровольська вважали, що використання нетрадиційного малювання захоплює дітей і дозволяє більше зосередитися на занятті. На думку дослідників, під час

малювання активність дитини знижується і зменшується амплітуда рухів, що сприяє розвитку інтелекту в дитини, стабілізації психічних процесів і особистості дошкільника [16].

У рамках корекційної роботи на базі Науково-практичного центру кафедри логопедії СумДПУ імені А. С. Макаренка ми активно використовуємо малювання нетрадиційними техніками. Найулюбленішими для дітей є наступні: малювання пальчиками та долонями, акватипія, малювання на вологому папері, крапковий малюнок, тампонування, зім'ятий папір, набризкування, ляпкографія тощо. Крім того на заняттях ми часто використовуємо малювання на піску (з обладнанням для пісочної анімації). Подібна діяльність позитивно впливає на загальний розвиток дитини, допомагає у подоланні надмірної збудливості, розвиває дрібну моторику (що, у свою чергу, сприяє розвитку мовлення дітей).

Малювання грає провідну роль у розвитку дрібної моторики. Видатний педагог В. О. Сухомлинський так описав свою точку зору: «Витоки творчих здібностей і обдарування дітей на кінчиках їхніх пальців. Від пальців, образно кажучи, йдуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості й образотворчості в рухах дитячої руки, тим тонше взаємодія із знаряддям праці, чим складніше рух, необхідний для цієї взаємодії, тим глибше входить взаємодія руки з природою, з суспільною працею в духовному житті дитини. Іншими словами – чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина» [20, с. 183].

Спираючись на особистий досвід зазначимо, що одночасне поєднання моторної та мовленнєвої діяльності дає значно швидші результати корекційної роботи. Разом з тим ми бачимо, що розвиток пізнавальних процесів та інтересів у процесі художньої діяльності веде дошкільників до формування творчості. І позитивні емоції від діяльності допомагають долати труднощі. Г. В. Глухова стверджує, що в процесі діяльності щодо використання нетрадиційних технік розвивається як активний, так і пасивний словник дітей. Діти знайомляться з інструментами і матеріалами, спілкуються між собою під час створення зображення або колективної композиції [6, с. 468].

У своїй роботі ми активно співпрацюємо з психологом центру, яка також відзначає позитивний вплив зображувальної діяльності на розвиток усіх психічних функцій дитини, у тому числі й мовлення.

Основними цілями, які реалізуються нами на заняттях, є наступні:

1. Навчальні: розширювати уявлення дітей про тварин, рослин, збагачувати мовлення іменниками, прикметниками, дієсловами, що характеризують властивості і якості предметів; емоції, почуття, переживання людини; уточнювати і закріплювати різні частини мови (іменники, дієслова, прикметники) за конкретною лексичною темою;

вчити узгоджувати слова в реченнях; вправляти в утворенні спільнокореневих слів, іменників з суфіксами, дієслів з префіксами, розвивати інтерес до зображувальної діяльності; познайомити з деякими образотворчими матеріалами, з їх властивостями та виразними можливостями; вчити передавати образ за допомогою поєднання акварельних фарб і воскових олівців.

2. Корекційно-розвивальні: удосконалювати інтонаційну виразність мовлення; розвивати слухову увагу; коригувати зорове сприймання за рахунок уточнення кольору, форми, величини предмета; розвивати творчу уяву шляхом створення нових, оригінальних образів; удосконалювати зорово-рухову координацію дрібної моторики; подолання психоемоційної напруженості, активізувати виразні засоби спілкування (жести, міміка, мова).

3. Виховні: виховувати добре і дбайливе ставлення до тварин і птахів, сприяти прояву естетичного ставлення до навколишньої дійсності, виховувати у дітей любов до рідної природи, розвивати допитливість; збагачувати духовний світ дітей засобами образотворчого мистецтва; розвивати вміння працювати самостійно та в колективі [10, 88-92].

У той же час, на заняттях з малювання важливо дотримуватися низки психолого-педагогічних умов: активізувати творчий потенціал особистості; розвивати пізнавальну активність через засвоєння знань про види, властивості, виразних можливостей образотворчого матеріалу та використання їх у повсякденному житті; розвивати індивідуальність за допомогою залучення до образотворчого мистецтва.

Робота на групових заняттях та в індивідуальній роботі з дітьми передбачає дотримання наступних етапів і методичних рекомендацій:

1. Етап «до малювання», на якому у дитини формувався інтерес до майбутньої роботи. Прийоми роботи: читання оповідання, повідомлення теми, пояснення техніки зображення; виконання завдань, що дозволяють дитині планувати і організувати свою роботу; відповіді на запитання, що змушують дітей міркувати, підбирати потрібні слова і конструкції, вибудовувати і давати повну відповідь.

2. Етап «малювання». Прийоми роботи: навчання дітей техніці роботи з різними матеріалами. Дітям пропонується вигадати той чи інший образотворчий образ і втілити його на папері. У зміст занять мають бути включені фізкультхвилинки, ігри на координацію мовлення з рухом, пальчикова гімнастика, народні ігри, підібрані відповідно до лексичної теми.

3. Етап «після малювання». Прийоми роботи: робота з назвою малюнка; спільне з логопедом складання розповіді з опорою на малюнок (починає логопед, а закінчує дитина); складання оповідання за планом з опорою на малюнок; колективне складання розповіді; паралельний опис [6, с. 470].

Усі ці етапи є необхідними насамперед під час мовленнєвого розвитку. Особливого значення набувають вони в процесі формування зв'язного мовлення. У своїй роботі, виходячи із цілей логопедичної роботи, ми використовуємо принцип «від простого до складного». Спочатку приділяємо увагу лексиці, далі граматиці, і, тільки після цього, переходимо до зв'язного висловлювання та складання творчої розповіді. Мовний матеріал добираємо відповідно до етапу корекції, активно співпрацюємо з логопедами та психологом центру. Такий комплексний вплив на дітей показує досить продуктивний результат, про що свідчить позитивна динаміка розвитку дітей.

Висновки. В останні роки особливо актуальною стала проблема корекції мовленнєвих порушень. В свою чергу, питання про розвиток мовлення на базі художньо-творчих здібностей залишається недостатньо дослідженим. Проте, виходячи з аналізу науково-педагогічних джерел та власного досвіду, можна стверджувати, що зображувальна діяльність є ефективним засобом розвитку мовлення дитини дошкільного віку. У процесі малювання дитині вдається проявляти цікавість до логопедичних завдань, збагачувати словник, автоматизувати поставлені звуки, відпрацьовувати лексико-граматичні категорії та зв'язне мовлення, розвивати дрібну моторику тощо. Доцільними та перевіренними у процесі корекційно-логопедичної роботи на базі Науково-практичного центру кафедри логопедії СумДПУ імені А. С. Макаренка є прийом коментованого малювання та використання нетрадиційних технік. Основними цілями, які реалізуються нами на заняттях, є навчальні, корекційно-розвивальні, виховні. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в детальному аналізі позитивної динаміки корекційної роботи, враховуючи комплексний вплив на дитину з порушеннями мовлення.

Бібліографія

1. **Аксьонова, О. П.,** Аніщук, А. М., Артемова, Л. В. (2014) Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція): у 2 ч. – Від народження до трьох років. Київ. МЦФЕР-Україна.
2. **Аксьонова, О. П.,** Аніщук, А. М., Артемова, Л. В. (2014) Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція): у 2 ч. – Від трьох до шести (семи) років. Київ. МЦФЕР-Україна.
3. **Бородич, А. М.** (2004) Методика розвитку речі дітей дошкільного віку. Москва.
4. **Борщ, Р. М.,** Самойлик, Д. В. (2013) Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості». Тернопіль. Мандрівець.
5. **Галанов, А. С.,** Корнилова, С. Н., Куликова, С. Л. (2000) Заняття с дошкольниками по изобразительному искусству. Москва. ТЦ «Сфера».
6. **Глухова, А. Е.** (2014) Арттерапия в системе коррекционной помощи детям с речевыми

нарушениями. Молодой ученый, 17, 467-473. **7. Горбунович, Л. Б.** (1999) Рисуем, думаем, размышляем. Москва. **8. Жукова, Н. С.,** Мастюкова, Е. М., Филичева, Т. Б. (2003) Логопедия. Преодоление общ. недоразвития речи у дошкольников: книга для логопеда Екатеринбург. Литур. **9. Комарова, Т. С.** (1990) Изобразительная деятельность в детском саду: Обучение и творчество. Москва. Педагогика. **10. Кравченко, А. І.** Литвиненко, В. А., Зелінська, К. О. (2011) Арттерапія у корекційно-логопедичній роботі серед дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Суми. **11. Лалаева, Р. И.,** Серебрякова, Н. В. (1999) Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя). Санкт-Петербург. СОЮЗ. **12. Левина, Р. Е.** (1967) Педагогические вопросы патологии речи у детей. Специальная школа. 2 (122). 121-130. **13. Майерс, Дэвид Дж.** (2006) Психология. Пер. И. Карпиков, В. Старовойтова. Санкт-Петербург. Питер. **14. Мартиненко, І. В.,** Корнієвська, О. А. (2012) Особливості формування уяви у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 21(1). 108-115. **15. Маслоу А.,** (2008) Мотивация и личность. Санкт-Петербург. Питер. **16. Медведева, Е. А.,** Левченко, И. Ю., Комиссарова, Л. Н., Добровольская, Т. А. (2001) Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. Москва. «Академия». **17. Микляева, Н. В.** (2010) Комментированное рисование в детском саду. Москва. **18. Роджерс, К. Р.** (1994) Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва. Издательская группа «Прогресс», «Универс». **19. Собонович, Е. Ф.** (2003) Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. Москва. Классикс Стиль. **20. Сухомлинский, В. А.** (1982) О воспитании. Москва. Политическая литература. **21. Филичева, Т. Б.,** Орлова, О. С., Туманова, Т. В. (2015) Основы дошкольной логопедии. Учебник. Эксмо. **22. Шеремет, М. К.** (2008) Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, Серія 19. Київ. Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 11. 8-13.

References

1. Aksonova, O. P., AnIschuk, A. M., Artemova, L. V. (2014) Programa rozvitku ditini doshklnogo viku «Ya u sviti» (nova redaktsIya): u 2 ch. – vid narodzhennya do troh rokiv Kiyiv. MTSFER-Ukrayina. **2. Aksonova, O. P.,** AnIschuk, A. M., Artemova, L. V. (2014) Programa rozvitku ditini doshklnogo viku «Ya u sviti» (nova redaktsIya): u 2 ch. – vid troh do shesti (semi) rokIv. Kiyiv. MTSFER-Ukrayina. **3. Borodich, A. M.** (2004) Metodika razvitiya rechi detey doshkolnogo vozrasta. Moskva.

4. Borsch, R. M., Samoylik, D. V. (2013) Programa hudozhno-estetichnogo rozvitku dlity rannogo ta doshkilnogo viku «Radist tvorchosti». Ternopil. Mandrivets. **5. Galanov, A. S.,** Kornilova, S. N., Kulikova, S. L. (2000) Zanyatiya s doshkolnikami po izobrazitelnomu iskusstvu. Moskva. TTS «Sfera». **6. Gluhova, A. E.** (2014) Artterapiya v sisteme korrektsionnoy pomoschi detyam s rechevyimi narusheniyami. Molodoy ucheniy, 17, 467-473. **7. Gorbunovich, L. B.** (1999) Risuem, думаем, размышляем. Moskva. **8. Zhukova, N. S.,** Mastjukova, E. M., Filicheva, T. B. (2003) Logopediya. Preodolenie obsch. nedorazvitiya rechi u doshkolnikov: kniga dlya logopeda Ekaterinburg. Litur. **9. Komarova, T. S.** (1990) Izobrazitelnaya deyatel'nost' v detskom sadu: Obuchenie i tvorchestvo. Moskva. Pedagogika. **10. Kravchenko, A. I.** Litvinenko, V. A., Zel'inska, K. O. (2011) Artterapiya u korektsiyno-logopedichnykh robotakh sered ditey z porusheniyami psihofizichnogo rozvitku. Navchalnyy posibnik dlya studentov visshih navchalnykh zakladov. Sumi. **11. Lalaeva, R. I.,** Serebryakova, N. V. (1999) Korrektsiya obshego nedorazvitiya rechi u doshkolnikov (formirovaniye leksiki i grammaticheskogo stroya). Sankt-Peterburg. SOYUZ. **12. Levina, R. E.** (1967) Pedagogicheskie voprosy patologii rechi u detey. Spetsial'naya shkola. 2 (122). 121-130. **13. Mayers, Devid Dzh.** (2006) Psihologiya. Per. I. Karpikov, V. Starovoytova. Sankt-Peterburg. Piter. **14. Martinenko, I. V.,** Kornievska, O. A. (2012) Osoblivosti formuvannya uyavi u dlity starshogo doshkilnogo viku iz zagalnim nedorozvinennyam movlennya. Zbirnik naukovih prats Kam'yanets-Podil'skogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka. Seriya : Sotsialno-pedagogichna. 21(1). 108-115. **15. Maslou A.,** (2008) Motivatsiya i lichnost. Sankt-Peterburg. Piter. **16. Medvedeva, E. A.,** Levchenko, I. Yu., Komissarova, L. N., Dobrovolskaya, T. A. (2001) Artpedagogika i artterapiya v spetsialnom obrazovanii. Moskva. «Akademiya». **17. Miklyaeva, N. V.** (2010) Kommentirovannoe risovanie v detskom sadu. Moskva. **18. Rodzhers, K. R.** (1994) Vzgl'yad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka. Moskva. Izdatelskaya gruppa «Progress», «Univers». **19. Sobotovich, E. F.** (2003) Rechevoe nedorazvitiye u detey i puti ego korrektsii. Moskva. Klassiks Stil. **20. Suhomlinskiy, V. A.** (1982) O vospitanii. Moskva. Politicheskaya literatura. **21. Filicheva, T. B.,** Orlova, O. S., Tumanova, T. V. (2015) Osnovy doshkolnoy logopedii. Uchebnyk. Eksmo. **22. Sheremet, M. K.** (2008) Neyrofiziologichni osoblivosti rozvitku movlennya dlity rannogo viku. Naukoviy chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova, Seriya 19. Kiyiv. Vid-vo NPU imeni M. P. Dragomanova. 11. 8-13.

Received 08.03.2019

Accepted 08.04.2019